

یادداشت سیاستی / شماره ۱۱ / آذرماه ۱۴۰۴

تهیه‌کننده: ارغوان فرزین معتمد

نکات کلیدی:

- ▶ تأمین مالی خُرد، ابزاری موثر برای کاهش فقر و توانمندسازی گروه‌های کم‌درآمد است.
- ▶ ارائه خدمات مکمل مانند بیمه، پس‌انداز و آموزش تاب‌آوری مالی، اثربخشی تأمین مالی خُرد را افزایش می‌دهد.
- ▶ توانمندسازی مشتریان و آموزش‌های مالی نقش کلیدی در موفقیت طرح‌های مالی خُرد دارند.
- ▶ به‌کارگیری فناوری‌های نوین مانند بانکداری دیجیتال، زمینه دسترسی گسترده‌تر به خدمات مالی خُرد را فراهم می‌کند.
- ▶ تجربه جهانی نشان داده که خدمات تأمین مالی خُرد دسترسی زنان به خدمات مالی و بانکی را افزایش می‌دهد.
- ▶ تأمین مالی فراگیر، نسل جدید تأمین مالی خُرد است که با ارائه خدمات گسترده‌تر، دستیابی به رشد فراگیر را هموار می‌سازد.

مقدمه

فقر و فقرزدایی ابعاد گسترده‌ای دارد، اما آنچه به طور معمول در این مقوله مورد توجه است، فقر در دسترسی به منابع مالی و درآمد است که مانعی بزرگ بر سر راه تأمین معیشت و راه‌اندازی کسب و کارها است. از این رو، همواره برنامه‌هایی که بتواند این بُعد از فقر را پوشش دهد، مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران بوده است.

محمد یونس و بانک گرامین که جایزه صلح نوبل را برای ایده بانکداری در فقرزدایی دریافت کردند، یک نمونه بسیار مشخص و موفق در اهمیت و تأثیر خدمات مالی در فقرزدایی را ارائه کردند. هرچند دیدگاه‌های مختلفی در خصوص شیوه‌های تأمین مالی فقرزدا که بیشتر با عنوان «اعتبارات خرد» و «تأمین مالی خرد» شناخته می‌شوند، وجود دارد اما همچنان این شیوه تأمین مالی یکی از متداول‌ترین روش‌های تأمین مالی در کاهش فقر در جهان است. در این گزارش تلاش شده است تا ضمن مروری بر مفاهیم تأمین مالی خرد، تحولات مربوط به استفاده از روش‌های مختلف تأمین مالی برای فقرزدایی در دنیا و ایران مورد واکاوی قرار گیرد و در نهایت، پیشنهادهایی به منظور بهبود روش‌های تأمین مالی در نظام سیاست‌گذاری فقرزدا در ایران ارائه شود.

به منظور بررسی دقیق‌تر این موضوع، مؤسسه کار و تأمین اجتماعی در سلسله نشست‌های نظام سیاست‌گذاری فقرزدا که در زمستان ۱۴۰۳ برگزار شد، نشستی را به موضوع تأمین مالی فقرزدا اختصاص داد. در این نشست برخی از نهادهای فعال در این حوزه از جمله بانک کشاورزی، صندوق کارآفرینی امید، مؤسسه تأمین مالی خرد تاک به ارائه الگوهای خود در تأمین مالی فقرزدا در ایران پرداختند که در پیشنهادات مطرح‌شده در این گزارش مد نظر قرار گرفته است.

تأمین مالی خرد چیست؟

تأمین مالی خرد که به صورت خلاصه با عبارت «کوچک، کوتاه، بدون وثیقه» شناخته می‌شود [۱]، فراتر از پرداخت تسهیلات است. تمرکز اصلی در این شیوه تأمین مالی بر ارائه خدمات مالی کوچک، کوتاه‌مدت و در شکل پس‌انداز و اعتبار است. وثیقه به شکل معمول در این خدمات دریافت نمی‌شود، بلکه وام‌ها به صورت گروهی پرداخت می‌شود و تمام اعضای گروه، ضامن بازپرداخت این وام هستند. تجربه نشان داده است که نرخ بازپرداخت در این نوع تأمین مالی بیش از ۹۵ درصد بوده است. تأمین مالی خرد علاوه بر تسهیلات، سایر خدمات تأمین مالی اعم از خدمات بیمه‌ای را نیز در

بر می‌گیرد. از آنجایی که این شیوه تأمین مالی متمرکز بر گروه‌های کم‌درآمد و کم‌توان اقتصادی است، توانمند شدن این افراد برای انجام فعالیت گروهی و ارتقای سواد مالی برای استفاده از خدمات مالی و شروع فعالیت‌های خرد اقتصادی الزامی است. از این رو، در این شیوه تأمین مالی، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری در کنار نهادهای توانمندساز به ارائه خدمات می‌پردازند. به همین دلیل می‌توان گفت این شیوه متفاوت تأمین مالی، به دلیل توانمندسازی مشتریان با کمک جامعه مدنی و نهادهای برآمده از جامعه مدنی توانسته تا حد زیادی موفق عمل کند.

در تعاریف مطرح‌شده با تمرکز بر ویژگی‌های این شیوه تأمین مالی [۷-۱]، تمرکز اصلی در تأمین مالی خرد در ارائه اعتبارات کوچک و گروهی، خدمات بیمه‌ای و نیز خدمات پس‌اندازی برای گروه‌های فقیر است.

تاریخچه خدمات مالی فقرزدا

اگرچه خدمات مالی برای فقرزدایی بیشتر با اعتبارات خرد و در دامنه وسیع‌تر، تأمین مالی خرد - که به ویژه در دهه‌های اخیر بسیار رشد داشته است - شناخته می‌شود، اما تاریخچه ارائه خدمات مالی به جوامع محلی و گروه‌های کم‌درآمد سابقه‌ای بسیار طولانی دارد. سابقه این خدمات در اروپا بیشتر مبتنی بر پس‌انداز و در بانک‌های پس‌انداز، تعاونی و... بوده و به سال‌های ۱۸۰۰ میلادی برمی‌گردد. در کشورهای جنوب شرق آسیا نیز انواع گوناگونی از نهادهای تأمین مالی وجود داشته‌اند که به اقشار کم‌درآمد خدمات ارائه می‌کرده‌اند. از جمله این نهادها می‌توان به بانک‌های تجاری ملی و توسعه‌ای، بانک‌های روستایی و محلی، تعاونی‌های اعتباری، مؤسسات خیریه و سازمان‌های غیردولتی اعتباری (NGOs) و انواع دیگر نهادهای مالی غیررسمی اشاره کرد. برخی از این نهادها ریشه‌های تاریخی عمیقی دارند؛ مثلاً در هند، قدمتی بیش از دو هزار سال دارند و یا در نیجریه سابقه‌شان به قرن ۱۶ بازمی‌گردد.

بسیاری بر این باورند که آنچه تحت عنوان «تأمین مالی خرد» شناخته شده، به دنبال یک تغییر پارادایم در سال‌های ۱۹۹۰ به وقوع پیوسته است. تا دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، بانک‌های توسعه کشاورزی که معمولاً از گروه‌ها یا تعاونی‌ها برای توزیع وام استفاده می‌کردند، همراه با سایر برنامه‌های اعتباری تحت حمایت دولت‌ها و اهداکنندگان بین‌المللی، مهم‌ترین تأمین‌کنندگان اعتبارات خرد (اغلب به صورت یارانه‌ای) بودند. برخی چالش‌ها در عملکرد این مؤسسات، موجب پیدایش طیف وسیعی از سازمان‌های غیردولتی اعتباری برای ارائه خدمات خرد شد. این سازمان‌های غیردولتی

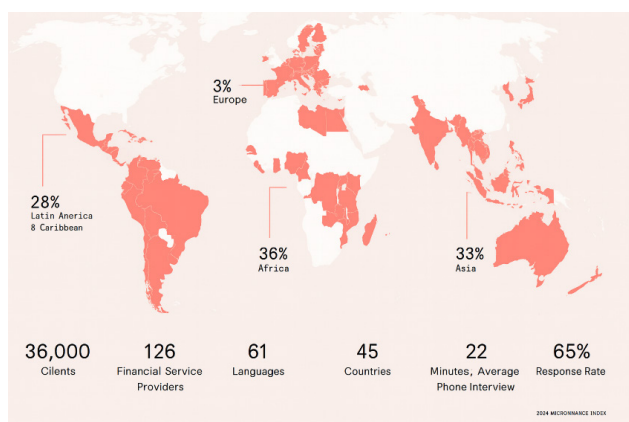
مؤسسه بین‌المللی تاک، دفتر توسعه ملل متحد و وزارت جهاد کشاورزی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نهادها در تأمین مالی خُرد در ایران به‌شمار می‌روند. شاکله الگوی مورد استفاده در این نهادها بر بسیج جوامع محلی در شکل گروه‌های خودیار و یا صندوق‌های اعتبارات خُرد بوده است که ضمن توانمندسازی مردم، زمینه ارائه خدمات تأمین مالی خُرد از طریق بانک را برای آن فراهم آورده است. در سال‌های بعد از دهه ۸۰ شمسی، نهادهای دیگری از جمله صندوق کارآفرینی امید، بانک توسعه تعاون، بنیاد برکت، بنیاد علوی و... نیز به تأمین مالی خُرد با هدف فقرزدایی پرداختند.

در ادامه، عملکرد تأمین مالی خُرد در کشورهای مختلف جهان و روش‌های به کار گرفته شده مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

عملکرد جهانی تأمین مالی خُرد در آینه آمار و ارقام

در خصوص عملکرد این شیوه تأمین مالی در کشورها، همه ساله گزارش‌های مختلفی توسط نهادهای تأمین مالی و نهادهای بین‌المللی تنظیم و ارائه می‌شود که از آن جمله می‌توان به گزارش گروه «دی‌سیبل ۶۰»^۲ اشاره داشت.

گزارش ۲۰۲۴ دی‌سیبل به تحلیل اثربخشی تأمین مالی خُرد بر روی ۳۶ هزار مشتری این خدمات در ۴۵ کشور جهان پرداخته است [۹]. در میان کشورهای مورد مطالعه، ۳ درصد در اروپا، ۲۸ درصد در آمریکا و کارائیب، ۳۶ درصد در آفریقا و ۳۳ درصد در آسیا بوده‌اند (نمودار ۱). در این مطالعه، به طور متوسط ۲۲ دقیقه مصاحبه با هر فرد مصاحبه‌شونده انجام و شاخص‌های دسترسی، اثر بر کسب‌وکار، اثر بر زندگی خانوار، اثر بر تاب‌آوری و اثر در حمایت از مشتری مورد سنجش و تحلیل قرار گرفته‌اند.

نمودار ۱- نمونه مورد بررسی گزارش عملکرد جهانی ۲۰۲۴ دی‌سیبل

نیز با وجود تمرکز بر گروه‌های فقیر، به دلیل عدم خوداتکایی مالی؛ وابستگی شدید به حمایت دولت‌ها و اهداکنندگان؛ و محدودیت‌های مدیریتی، کاستی‌هایی مشابه بانک‌ها در ارائه خدمات خُرد را داشتند و دامنه و عمق خدمات آنها محدود باقی مانده بود [۸]. به دنبال کاستی‌های مورد اشاره، تغییر پارادایمی از دهه ۱۹۹۰ به بعد و با عنوان «انقلاب تأمین مالی خُرد» شکل گرفت و شهرت یافت که درصدد رفع این کاستی‌ها برآمد.

برخی بر این باورند که تمرکز بر سودآوری و سود انباشته به عنوان منبع تأمین مالی در این رویکرد، باعث رشد گسترده تأمین مالی خُرد شده و به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰ با حمایت گسترده اهداکنندگان و سرمایه‌گذاران مواجه شده است. این رویکرد از طریق اجلاس‌های جهانی تأمین مالی خُرد در دهه ۹۰؛ سال بین‌المللی اعتبارات خُرد در ۲۰۰۵؛ و اهدای جایزه صلح نوبل به محمد یونس و گرامین بانک در سال ۲۰۰۶، بازتاب گسترده‌ای یافت. این تغییر پارادایم به‌ویژه در کشورهای آسیای جنوب شرق بسیار مورد اقبال و توجه واقع شد. تجربه بانک‌هایی نظیر بانک گرامین بنگلادش، بانک راکیات اندونزی، بانک سوا هند، بانک نبرد هند... از جمله تجارب شهره در این حوزه هستند.

با وجود موفقیت‌هایی که تأمین مالی خُرد در فقرزدایی داشته است، انتقاداتی نیز به این شیوه تأمین مالی وارد است. به عنوان مثال، نرخ بهره بالای اعتبارات اعطایی در این روش، یکی از انتقاداتی است که به‌ویژه اقتصاددانان اسلامی بر آن وارد کرده‌اند. نقد دیگر، هدف‌گذاری بیش از حد بلندپروازانه برای ریشه‌کن کردن فقر است که منتقدین بر این باورند که در عمل محقق نشده است. افزایش شدید بدهی مشتریان، تجاری‌سازی بیش از حد انتظار و ضعف در نظارت داخلی و خارجی از دیگر انتقاداتی است که به تأمین مالی خُرد وارد شده است.

با وجود انتقادات مطرح‌شده، این رویکرد همچنان یکی از مهم‌ترین رویکردها در فقرزدایی بوده که طی سالیان هزاره سوم، در مسیر اصلاح قرار گرفته است. آنچنان که بعد از سال‌های بحران مالی ۲۰۰۸، نسل‌های جدیدتری از تأمین مالی فقرزدا مورد توجه قرار گرفت که از آن به «تأمین مالی فراگیر» یا همه شمول^۱ یاد می‌شود.

در ایران نیز هم‌زمان با تحولات مطرح‌شده، اعتبارات و تأمین مالی خُرد بسیار مورد توجه قرار گرفت. بانک کشاورزی،

1. Inclusive finance

2. Decibel 60

تجربه‌های موفق جهانی در تأمین مالی خرد

هرچند سابقه تأمین مالی گروه‌های کم‌درآمد به سال‌های بسیار دور در اروپا و آسیا و کشورهای نظیر هند بر می‌گردد، تجربه تأمین مالی خرد به شیوه کنونی در اواخر قرن بیستم در مؤسسات تأمین مالی خرد^۱ و برخی بانک‌ها نظیر گرامین بانک پیاده‌سازی شد. در جدول (۱)، مقایسه‌ای بین مهم‌ترین نهادهای ارائه‌دهنده تأمین مالی خرد با توجه به معیارهای وسعت دامنه مشتریان در مناطق فقیر و روستایی، خدمات نوآورانه، سابقه طولانی در ارائه خدمات، پایداری در ارائه خدمات و نیز شهرت بین‌المللی ارائه شده است.

از آنجایی که چهره فقر به‌ویژه در مناطق روستایی زنانه‌تر است، ارائه خدمات تأمین مالی خرد برای زنان جاذبه بیشتری داشته و عاملی برای کمک به استقلال مالی و خروج از چرخه فقر در خانواده آن‌ها بوده است. به همین دلیل، برخی مؤسسات تأمین مالی خرد و بانک‌ها تمرکز بر مشتریان زن داشته‌اند. ارائه خدمات مکمل از قبیل خدمات پس‌انداز، بیمه و حتی ضمانت از دیگر خدماتی است که توسط این مؤسسات مورد توجه قرار گرفته است. باید توجه داشت که صرف پرداخت اعتبارات خرد به گروه‌های فقیر منجر به خروج آن‌ها از چرخه فقر نخواهد شد و مداخلات فقرزدایی باید در ابعاد مختلف و با مشارکت دادن این گروه از جامعه انجام پذیرد. علاوه بر ارائه خدمات اعتباری و پس‌اندازی که تمامی مؤسسات منتخب به مشتریان خود ارائه می‌دهند، تمرکز بر خدمات مکملی نظیر خدمات آموزشی، بهداشتی، خدمات دیجیتال و... نیز از جمله مواردی است که توسط این نهادها ارائه می‌شود. طی زمان این نهادها توانسته‌اند منطبق با تغییرات رخ داده در عرصه فناوری و اقتصاد، تغییراتی به سمت تأمین نیازهای مشتریان ایجاد نمایند. بسیاری از این مؤسسات خود را با نسل جدید تأمین مالی خرد - تأمین مالی فراگیر - تطبیق داده و دامنه خدمات خود را همه‌شمول کرده‌اند. در این مسیر، برخی از مؤسسات، نظیر تعاونی سوا در هند تبدیل به بانک شده‌اند.

بر اساس نتایج این گزارش، بخش تأمین مالی خرد با بیش از ۷۰۰ مؤسسه فعال در جهان، درحال گسترش است که نشان از تقاضای مداوم برای خدمات این شیوه تأمین مالی دارد. این بررسی نشان داده است که:

- ▶ بیش از ۵۵ درصد از گروه هدف، برای اولین بار به خدمات تأمین مالی خرد دسترسی پیدا کرده‌اند.
- ▶ مشتریانی که گزینه دیگری برای دریافت خدمات مالی ندارند، وفادارتر بوده و اثرپذیری بیشتری نیز از این خدمات داشته‌اند.
- ▶ مشتریان آگاه، اثربخشی بیشتری را دیده‌اند؛ به عبارتی، ارتباط قوی و مثبتی بین آگاهی مشتریان از حقوق خود و دستاوردهای مالی، خانوادگی و توانمندی/توسعه فردی وجود دارد.
- ▶ وام‌دهی گروهی شکاف طبقاتی را کاهش داده است؛
- ▶ وام‌های گروهی می‌توانند کلید دستیابی به شیوه‌های وام‌گیری آگاهانه‌تر و مؤثرتر باشند؛
- ▶ خدمات مکمل، مدیریت مالی را بهبود می‌بخشند و کیفیت زندگی را ارتقا می‌دهند؛
- ▶ دسترسی به خدمات مالی، تاب‌آوری مشتریان را تقویت می‌کند، اما ایجاد تحول برای مشتریان آسیب‌پذیرتر، دشوار است.
- ▶ عادت‌های مالی و خدمات مکمل، عوامل کلیدی در تقویت رفتارهای مالی تاب‌آور هستند.
- ▶ ارائه‌دهندگان خدمات مالی (FSPs) دسترسی و تاب‌آوری مالی زنان را بهبود می‌بخشند؛
- ▶ ارائه‌دهندگان خدمات مالی دارای سابقه متوسط (نه خیلی جدید و نه بسیار قدیمی)، عملکرد بهتری نسبت به هم‌تابان جوان‌تر و قدیمی‌تر خود دارند.
- ▶ ارائه‌دهندگان خدمات مالی (FSPs) آمادگی و دانش مشتریان را برای تاب‌آوری در برابر تغییرات اقلیمی تقویت می‌کنند.
- ▶ یکی از دلگرم‌کننده‌ترین یافته‌ها، روند صعودی و پایدار در شاخص‌های کلیدی اثرگذاری همچون کیفیت زندگی، مدیریت مالی، و مخارج خانوار است.
- ▶ پایداری نتایج در میان شرکت‌کنندگان تکرارشونده از میان ارائه‌دهندگان خدمات مالی و هم‌سویی با روندهای جهانی، به اعتبار و قابلیت اتکای شاخص مؤسسات مالی خرد (MFI Index) کمک می‌کند.

جدول ۱: معرفی و مقایسه نهادهای تأمین مالی خرد موفق در کشورهای جهان

اقدامات/ نام نهاد	کشور	سال تأسیس	تمرکز بر فقر و گروه‌های کم‌درآمد و ارائه اعتبارات خرد	ارائه خدمات پس‌انداز	ارائه خدمات سلامت، آموزش یا اجتماعی	تمرکز بر زنان	تحول از نهاد مالی خرد به بانک	مدل چندخدمتی و یکپارچه	نوآوری دیجیتال یا خدمات موبایلی	پایه‌گذاری بر مدل مردمی یا تعاونی	پیوند با نهادهای توسعه‌ای یا NGO
بانک گرامین (Grameen Bank)	بنگلادش	۱۹۸۳	✓	✓		✓		✓	✓		
برک (BRAC)	بنگلادش	۱۹۷۲	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓
آسا (ASA)	بنگلادش	۱۹۷۸	✓	✓							
می‌بانکو (MiBanco)	پرو	۱۹۹۸	✓	✓			✓		✓		
اوژیوان (Ujjivan)	هند	۲۰۰۵	✓	✓			✓		✓		
بانک اکوییتی (Equity Bank)	کنیا	۱۹۸۴	✓	✓			✓		✓		
فینکا (FINCA)	چند کشور	۱۹۸۴	✓	✓	✓			✓	✓		✓
آپورتونیتی اینترنشنال (Opportunity International)	چند کشور	۱۹۷۱	✓	✓	✓			✓	✓		✓
ویژن فاند (VisionFund)	چند کشور	۲۰۰۳	✓	✓	✓	✓		✓	✓		✓
بانک سوا (SEWA Bank)	هند	۱۹۷۴	✓	✓	✓	✓		✓		✓	✓
پرو موخر (Pro Mujer)	بولیوی / پرو / نیکاراگوئه	۱۹۹۰	✓	✓	✓	✓		✓			
بانکوسول (BancoSol)	بولیوی	۱۹۹۲	✓	✓			✓				
بانک راکیات اندونزی (Bank Rakyat Indonesia)	اندونزی	۱۸۹۵	✓	✓			✓	✓	✓		
بانک نبرد (NABARD)	هند	۱۹۸۲	✓	✓	✓			✓		✓	
کوسگب (KOSGEB)	ترکیه	۱۹۹۰	✓	✓				✓	✓		✓
ایمن (AIM - Amanah Ikhtiar Malaysia)	مالزی	۱۹۸۷	✓	✓		✓					
برنامه گرامین ترکیه (Turkish Grameen Microcredit Program)	ترکیه	۲۰۰۳	✓	✓		✓					✓
بانک KCB کنیا (KCB Bank Kenya)	کنیا	۱۸۹۶	✓	✓			✓	✓	✓		✓

تأمین مالی فراگیر؛ نسل جدید تأمین مالی خُرد

تأمین مالی فراگیر را می‌توان نسل جدیدی از تأمین مالی خُرد دانست. در حالی که تأمین مالی خُرد عمدتاً بر ارائه وام‌های کوچک و برخی خدمات مکمل از طریق مؤسسات غیردولتی به اقشار فقیر متمرکز است، تأمین مالی فراگیر، دامنه خدمات را وسیع‌تر کرده و آن را در قالب سبد خدمات بانک‌ها و مؤسسات اعتباری رسمی برای همه افراد توسعه داده است.

گروه اصلی مشتریان تأمین مالی خُرد، افراد کم‌درآمدی هستند که به دلایل مختلف مانند نداشتن سواد مالی، ناآشنایی با اصول پس‌انداز، نبود دارایی کافی برای وثیقه و بی‌اطلاعی از نحوه تعامل با نظام بانکی، از خدمات مالی رسمی محروم مانده‌اند. در عین حال، این گروه، بازار گسترده‌ای را تشکیل می‌دهند که نادیده گرفتن آن‌ها هزینه‌های اقتصادی و اجتماعی از جمله تداوم فقر را بر جامعه تحمیل می‌کند. تجارب جهانی نشان داده است که این گروه از مشتریان در صورت بانک‌پذیر شدن، مشتریان بسیار خوش‌حسابی هستند و ریسک نکول آن‌ها پایین است. به همین دلیل، توجه به این گروه نه تنها ابعاد اجتماعی مثبتی دارد، بلکه از منظر بانکی نیز فرصتی برای رشد کم‌ریسک و پایدار ایجاد می‌کند. این رویکرد هم به نفع افراد کم‌درآمد است، هم به سود بانک‌ها و دولت‌ها که می‌توانند بار حمایتی را از دوش خود بردارند و نیروهای مولد جدیدی را وارد اقتصاد کنند.

تأمین مالی خُرد سنتی، برای موفقیت، نیازمند برنامه‌های توانمندسازی مشتریان مانند تشکیل گروه‌های مالی کوچک، آموزش پس‌انداز، مدیریت منابع مالی و معرفی پروژه‌های اقتصادی خُرد است. این فرایند، زمان‌بر و پرهزینه بوده و به همین دلیل بسیاری از مؤسسات تأمین مالی خُرد که عمدتاً ساختار غیردولتی داشتند، در دستیابی به پایداری با مشکلات زیادی روبرو شدند. به‌ویژه پس از بحران مالی

سال ۲۰۰۸ میلادی، این چالش‌ها شدیدتر شد. مؤسسات مالی خُرد که اغلب فاقد مجوز رسمی برای ارائه خدمات پس‌اندازی بودند، به دلیل محدودیت منابع به سوی فعالیت‌هایی با ریسک بالاتر کشیده شدند که در مواردی به آسیب دیدن اعتبار این صنعت انجامید. در این شرایط، حرکت به سمت گسترش خدمات مالی خُرد و ارتقای آن به خدمات مالی رسمی و همه‌شمول آغاز شد. این تحول با حمایت نهادهای بین‌المللی مانند بانک جهانی، گروه ۲۰ و سازمان ملل سرعت گرفت. حتی مفهوم «شمول یا فراگیری مالی» به یکی از محورهای اهداف توسعه پایدار (SDGs)، به‌ویژه اهداف یکم و هشتم تبدیل شد. از سوی دیگر، پیشرفت‌های فناوریانه همچون بانکداری موبایلی، کیف‌پول‌های دیجیتال و خدمات الکترونیکی بانکی، هزینه‌های ارائه خدمات مالی را به شدت کاهش داد و بانک‌ها را ترغیب کرد تا به سوی جذب مشتریان کم‌درآمد حرکت کنند. پس از بحران ۲۰۰۸، اتحادیه جهانی تأمین مالی فراگیر نیز شکل گرفت تا بانک‌های مرکزی را برای تدوین مقررات و تقویت زیرساخت‌های فراگیری مالی یاری دهد.

ظهور تأمین مالی فراگیر به عنوان نسل جدیدی از تأمین مالی خُرد، به معنای خاتمه یا تغییر رویه کامل تأمین مالی خُرد به شیوه مرسوم نیست. بلکه نسل جدیدی از شیوه تأمین مالی با هدف فراهم آوردن زمینه‌های دسترسی به خدمات مالی برای تمامی گروه‌های مشتریان شامل مشتریان فقیر در نظام‌های تأمین مالی رسمی نظیر بانک‌ها شکل گرفته است که تأمین مالی خُرد را نیز تحت تاثیر قرار داده و زمینه لازم برای نوآوری در این صنعت را فراهم کرده است. در همین راستا، مؤسسات تأمین مالی خُرد نیز در مسیر رشد خود و مدیریت چالش‌ها به سمت تأمین مالی فراگیر درحال گذار هستند (جدول ۲).

جدول ۲: نمونه گذار مؤسسات تأمین مالی خُرد به تأمین مالی فراگیر

نام نهاد	کشور	شروع اولیه	مدل تحول یافته	سال شروع	زمان تغییر
بانک گرامین (Grameen Bank)	بنگلادش	گروه‌محور	اکوسیستم کامل: پس‌انداز، مسکن، خدمات دیجیتال	۱۹۸۳	دهه ۲۰۰۰
برک (BRAC)	بنگلادش	وام روستایی	توسعه جامع مالی و اجتماعی	۱۹۷۲	دهه ۲۰۰۰
آسا (ASA)	بنگلادش	مدل ساده و کم‌هزینه	مقیاس ملی، خدمات ساده و کارا	۱۹۷۸	دهه ۲۰۱۰
می‌بانکو (MiBanco)	پرو	NGO مالی خُرد	بانک تجاری با مأموریت شمول مالی	۱۹۹۸	دهه ۲۰۰۰
اوژیوان (Ujjivan)	هند	مالی خُرد شهری	بانک کوچک تحت نظارت بانک مرکزی	۲۰۰۵	۲۰۱۷
بانک اکوییتی (Equity Bank)	کنیا	انجمن اعتباری	بانک جامع با خدمات موبایلی و SME	۱۹۸۴	دهه ۲۰۰۰
فینکا (FINCA)	چند کشور	بانک روستایی	بیمه، انتقال وجه، خدمات دیجیتال	۱۹۸۴	دهه ۲۰۱۰
اپورتونیتی اینترنشنال (Opportunity International)	چند کشور	وام آموزش و کشاورزی	خدمات مالی، آموزش، دیجیتال فاینانس	۱۹۷۱	دهه ۲۰۰۰
ویژن فاند (VisionFund)	چند کشور	اعتبار خُرد کودکان	گروه‌های پس‌انداز، برنامه‌های تاب‌آوری	۲۰۰۳	دهه ۲۰۱۰
بانک سِوا (SEWA Bank)	هند	تعاونی زنان	بانک جامع زن‌محور	۱۹۷۴	دهه ۲۰۰۰
پرو موخر (Pro Mujer)	آمریکای لاتین	مالی خُرد برای زنان	خدمات سلامت، آموزش، مالی	۱۹۹۰	دهه ۲۰۱۰
بانکوسول (BancoSol)	بولیوی	NGO مالی خُرد	بانک تجاری تخصصی	۱۹۹۲	دهه ۲۰۰۰

تأمین مالی خُرد و فقرزدایی در ایران

حمایت از گروه‌های فقیر در ایران ریشه در فرهنگ و سنن ایرانیان دارد. سنت قرض‌الحسنه یکی از سننی است که ایرانیان از دیرباز در لایه‌های خانوادگی و اجتماعی و برای کمک به یکدیگر مورد استفاده قرار داده‌اند. در نظام بانکی و تأمین مالی ایران نیز پرداخت تسهیلات با هدف رفع فقر، تأمین معیشت، کمک به ازدواج و تحصیل و... همواره وجود داشته است. در بخشی از سیاست‌های کلان پولی کشور، پرداخت تسهیلات از محل منابع بانک‌ها و یا محل منابع صندوق ذخیره ارزی برای حمایت‌های اجتماعی و اقتصادی گروه‌های کم‌درآمد موردتوجه بوده است که معمولاً تحت‌عنوان تسهیلات تکلیفی به بانک‌ها تکلیف می‌شود. وام ازدواج یک نمونه از تسهیلات تکلیفی در حمایت اجتماعی به‌شمار می‌رود. در سیاست‌های تثبیت در بانک مرکزی که از سال ۱۴۰۰ مطرح شد، تمرکز بر تأمین مالی خُرد نیز مطرح شد. توصیه‌های سیاستی در باب ضرورت گذار به سمت فراگیری یا شمول مالی نیز در مستندات سیاستی اخیر بانک مرکزی مشاهده می‌شود.

ضمن توجه به موارد پیشگفته، به نظر می‌رسد، تأمین مالی خُرد به مفهومی که پیش از این مورد واکاوی قرار گرفت، در ایران نیز هم‌زمان با سال‌های اوج استفاده از این روش در دنیا - آغاز هزاره سوم - آغاز شده و مورد توجه قرار گرفته است. بررسی‌ها و تجارب نویسنده نشان می‌دهد که سه نهاد «مؤسسه تأمین مالی خُرد تاک»، «دفتر توسعه سازمان ملل متحد در ایران» در پروژه ترسیب کربن و «دفتر توسعه فعالیت‌های زنان روستایی و عشایر وزارت جهاد کشاورزی» در ایران در اوایل دهه هشتاد، فعالیت در حوزه تأمین مالی خُرد را متناسب با معیارهای جهانی این ابزار آغاز کردند. در عین حال، برخی از بانک‌ها نیز در ارائه اعتبارات خُرد و پیاده‌سازی برنامه‌هایی مشابه تأمین مالی خُرد اقدام کرده‌اند. در این میان «بانک کشاورزی» از قدیمی‌ترین بانک‌ها در این زمینه به شمار می‌رود که با مؤسسات تاک و وزارت جهاد کشاورزی نیز در تأمین مالی گروه‌های کم‌درآمد همکاری داشته است.

به دنبال رشد گروه‌های خودیار و صندوق‌های اعتبارات خُرد و تأثیر آنها بر فقرزدایی و ایجاد کسب‌وکارهای خُرد، از یک سو تقاضا برای تشکیل گروه‌ها و صندوق‌ها افزایش یافت و از سوی دیگر نهادهای بیشتری متقاضی حمایت از شکل‌دهی این گروه‌ها و صندوق‌ها شدند. آنچنان‌که تمرکز بیشتر بر تشکیل صندوق و نه ارائه خدمات مالی و مکمل در مسیر

توانمندسازی گروه‌های فقیر رفت. در دهه ۹۰ شمسی شاهد شکل‌گیری تعداد بسیار زیادی صندوق‌های اعتبارات خُرد روستایی با حمایت نهادهای عمومی غیردولتی و اتصال آن‌ها به برخی بانک‌ها بوده‌ایم. نهادهایی نظیر بنیاد مستضعفان و بنیاد برکت، مدل‌ها و طرح‌هایی با تمرکز بر صندوق‌های اعتباری خُرد و پرداخت اعتبارات خُرد پیاده کرده‌اند. طرح روستای قلعه‌گنج در جنوب کرمان، نمونه‌ای از این الگوها است. نکته مهم آن است که صرف تشکیل صندوق‌های اعتبارات خُرد منجر به توسعه جوامع محلی و فقرزدایی پایدار نمی‌شود. بلکه سلسله اقدامات و مداخلاتی مورد نیاز است که تشکیل صندوق‌ها تنها بخشی از آن به شمار می‌رود.

از دهه ۹۰ شاهد حمایت «صندوق کارآفرینی امید» - که از نهادهای تأمین مالی فعال در حوزه تأمین مالی خُرد و با رویکرد بانکداری اجتماعی در کشور است - از این صندوق‌ها و گروه‌ها هستیم. «بانک رسالت» نیز در این حوزه فعال بوده و از الگوهای برای حمایت از صندوق‌های اعتباری خُرد استفاده می‌کند. در نهایت، «بانک توسعه تعاون» نیز از جمله بانک‌هایی است که به دلیل ماهیت فعالیت در بخش تعاون - که اجتماعی‌ترین شکل نهادی به شمار می‌رود - رویکردهای اجتماعی و ارائه تسهیلات خُرد را در برنامه‌های خود داشته است. در ادامه، تجربه نهادهای مورد اشاره با توجه به بررسی نویسنده و تجربه زیست کاری در این حوزه، به اختصار ارائه شده است.

مؤسسه تاک^۱

بنیان‌گذار مؤسسه تاک، آقای بهمن منصوری، سال‌ها در سمت معاونت ایفاد اشتغال داشت و زمانی که به ایران بازگشت، درصدد برآمد تا روش بانکداری پیوندی را در ایران پیاده‌سازی کند. وی موفق شد حمایت مالی ایفاد را برای این پروژه جذب نماید. منصوری با الهام از مدل گرامین بانک، مؤسسه تاک را راه‌اندازی کرد. مؤسسه تاک در ابتدا نسبت به تشکیل گروه‌های خودیار در مناطق روستایی اقدام می‌کند. به عبارتی، با ورود به روستاها و تسهیل‌گری، مطابق یک دستورالعمل، مردم به فعالیت‌های گروهی ترغیب شده و به آنها کمک می‌شود تا گروه‌های خودیار را شکل دهند. گروه خودیار متشکل از ۲۰ الی ۲۵ نفر است که در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی فعالیت می‌کنند. گروه‌های خودیار در عین حال آموزش می‌بینند که چطور از منابع اندک خود پس‌انداز کنند؛ چطور از محل پس‌اندازها به اعضای گروه وام بدهند؛ چطور یک طرح کسب‌وکار کوچک تهیه کنند؛ و چطور برای دریافت تسهیلات از بانک اقدام کنند.

۱. در حال حاضر مدیرعامل مؤسسه بین‌المللی تأمین مالی خُرد تاک، آقای جسیم مصطفوی هستند.

پروژه، الگوی بسیج جوامع محلی و اعتبارات خُرد بود. در این الگو نیز، ضمن تسهیل گری، مردم روستا و گروه‌های کم‌درآمد آموزش می‌دیدند تا به صورت گروهی با یکدیگر کار کنند و با اصول مالی و اقتصادی آشنا شوند. به این ترتیب، صندوق‌های اعتبارات خُرد توسط این گروه‌ها شکل می‌گرفت که جایی ثبت نمی‌شد. منابع این صندوق‌ها از محل پس‌اندازهای کوچک اعضا بود. صندوق‌ها به هر یک از اعضا وام می‌دادند و فعالیت‌های اقتصادی کوچک و در عَرَف روستا را شکل می‌دادند. این الگو برای اولین بار در استان خراسان جنوبی پیاده شد. پروژه ترسیب کربن همچنان در سازمان منابع طبیعی کشور در حال اجرا است.

دفتر توسعه فعالیت‌های زنان روستایی و عشایر وزارت جهاد کشاورزی

دفتر توسعه فعالیت‌های زنان روستایی و عشایر، در ساختار سازمانی وزارت جهاد کشاورزی فعالیت می‌کند. این دفتر از دهه ۸۰ از الگوی تأمین مالی خُرد برای فقرزدایی و توانمندسازی زنان روستایی و عشایر استفاده کرده است. تفاوت این الگو با الگوهای مورد اشاره قبلی در تسهیل گری بخش دولتی برای سازماندهی گروه‌ها است که با عنوان صندوق‌های خُرد زنان روستایی از آنها یاد می‌شود. دفتر توسعه فعالیت‌های زنان روستایی و عشایر طی این سال‌ها با توانمندسازی زنان و کمک به آنها در شکل دادن صندوق‌های اعتبارات خُرد، زمینه لازم برای انجام فعالیت‌های اقتصادی خُرد را برای آنها فراهم می‌آورد. این دفتر ضمن مذاکره با بانک‌ها و مؤسسات اعتباری موفق شد با بانک کشاورزی و صندوق کارآفرینی امید برای ارائه اعتبارات خُرد به این صندوق‌ها به توافق برسد. وزارت جهاد کشاورزی در این مسیر، نوآوری‌های بسیاری به کار برده و همچنان در این مسیر فعال است.

بانک کشاورزی^۱

بانک کشاورزی از آغاز فعالیت در سال ۱۳۱۲ در حوزه‌های اجتماعی، ارائه اعتبارات خُرد و در دهه‌های اخیر، تأمین مالی خُرد فعال بوده است. این بانک در همکاری با مؤسسه تاک و دفتر توسعه فعالیت‌های زنان روستایی و عشایر وزارت جهاد کشاورزی برای پیاده‌سازی الگوی تأمین مالی خُرد در حمایت از صندوق‌های اعتباری خُرد و گروه‌های خودیار نقش بسیار جدی داشته است. در عین حال، بانک کشاورزی همواره در بخشی از فعالیت‌های خود، رویکرد اجتماعی داشته و طراحی و اجرای برنامه برای گروه‌های ویژه‌ای از مشتریان نظیر زنان سرپرست خانوار و روستایی در جهت فقرزدایی را در دستور کار خود قرار داده است. از جمله می‌توان به طرح حضرت

با توجه به اینکه پیاده‌سازی بانکداری پیوندی و توانمندسازی اقتصادی گروه‌های خودیار در مدل تاک مستلزم اتصال به یک بانک و دریافت اعتبارات خُرد از بانک بود، آقای بهمن منصوری به مذاکره با بانک کشاورزی پرداخت. مدیرعامل وقت بانک کشاورزی - آقای دکتر جلال رسول‌اف - موافقت کرد تا به ارائه تسهیلات خُرد به گروه‌های معرفی‌شده از سوی مؤسسه تاک با ضمانت‌های اجتماعی بپردازد. این اولین بار در ایران بود که یک بانک در ازای ضمانت اجتماعی به روستائیان وام گروهی می‌داد. به مرور، بانک کشاورزی یک خط اعتباری به گروه‌های خودیار اختصاص داد. لازم به ذکر است که گروه‌های خودیار در جایی ثبت نمی‌شوند و نهاد رسمی به شمار نمی‌آیند. به همین دلیل پرداخت تسهیلات به آنها طی سازوکاری تعریف می‌شود که در آن، گروه‌ها از سوی مؤسسه تاک به بانک معرفی شده و اعضای گروه با امضای سفته بازپرداخت وام گروهی را تضمین می‌کنند. تجربه بانک کشاورزی نشان داده که نرخ بازگشت تسهیلات در این نوع وام‌دهی بیش از ۹۷ درصد بوده است که به معنای ریسک اندک نکول در این شیوه پرداخت تسهیلات است. پس از قطع منابع ایفاد به واسطه تحریم‌های اقتصادی، سازمان بهزیستی کشور عهده‌دار پرداخت منابع مربوط به توانمندسازی گروه‌های هدف شد. با گسترش گروه‌های خودیار در کشور، نیاز به مشارکت سایر بانک‌ها و مؤسسات اعتباری بیشتر شد. مؤسسه تاک در دهه ۹۰ توانست صندوق کارآفرینی امید را نیز ترغیب به تأمین مالی گروه‌های خودیار نماید. در حال حاضر این مؤسسه بیش از ۵۰۰۰ گروه خودیار در سراسر کشور شکل داده است که ظرفیتی ارزشمند در تقویت اقتصاد جوامع محلی به شمار می‌رود. با وجود این، مؤسسه تاک با چالش‌هایی در زمینه تأمین منابع و ارائه خدمات به گروه‌های هدف مواجه است که با رویکردها و الگوهای جدیدی که در پیش می‌گیرد درصدد رفع آنها است. استفاده از کمک خیرین، نهادهای دولتی و منابع حاصل از مسئولیت اجتماعی، برخی از الگوهای تأمین منابع در تاک است. استفاده از فناوری‌های نوین و بررسی تجارب سایر کشورها نظیر ترکیه، هند و... از دیگر اقداماتی است که این مؤسسه در مسیر توسعه گروه‌های خودیار در مسیر فقرزدایی انجام می‌دهد.

دفتر توسعه ملل متحد در ایران^۲ - پروژه ترسیب کربن

پروژه ترسیب کربن که با حمایت دفتر توسعه ملل متحد و مشارکت سازمان منابع طبیعی در دهه ۸۰ آغاز شد، نمونه دیگری از ورود به روش تأمین مالی خُرد در فقرزدایی و حمایت از گروه‌های کم‌درآمد در ایران است. این پروژه با هدف حفظ منابع طبیعی و محیط‌زیست با مشارکت مردم آغاز به کار کرد. الگوی مشارکت مردم در این

1. <https://www.undp.org/iran>

2. <https://www.bki.ir/>

بانک قرض الحسنه رسالت^۳

بانک قرض الحسنه رسالت در سال ۱۳۹۱ و با هدف فعالیت در قالب یک بانک اجتماعی تأسیس شده است. خدمات این بانک غالباً در شکل ارائه تسهیلات قرض الحسنه برای مشاغل خانگی، کسب و کارهای خرد و نیز ارائه تسهیلات به محرومان برای رفع مشکلات آنان است. این بانک ایده‌هایی برای سازماندهی کانون‌های مشتریان و ارائه تسهیلات و خدمات اعتباری به کانون‌ها با هدف ایجاد اشتغال و فقرزدایی پیاده‌سازی کرده است.

در یک جمع‌بندی کلی در خصوص تجارب تأمین مالی خرد در ایران می‌توان گفت که پایه‌گذاری این تجربه از یک طرف مربوط به نهادهای غیربانکی مورد اشاره در فوق است که بسیج جوامع محلی در شکل گروه‌های خودیار و یا صندوق‌های اعتبارات خرد و پیوند دادن آن‌ها به بانک‌ها را برعهده دارند. سوی دیگر این تجربه، بانک‌های مورد اشاره هستند که ماهیت اجتماعی- توسعه‌ای داشته و در ارائه خدمات مرتبط با تأمین مالی خرد فعال هستند.

اثربخشی خدمات مالی خرد بر کاهش فقر در ایران

تاکنون مطالعه و گزارش دقیقی از میزان اثربخشی خدمات مالی خرد بر فقرزدایی در کشور انجام نشده است، اما تمرکز بر الگوی تأمین مالی خرد با تشکیل گروه‌های خودیار و صندوق‌های اعتبارات خرد نشان می‌دهد که درحال حاضر بر اساس تخمین‌های کارشناسی، حدود ۵۰ هزار صندوق اعتباری خرد و گروه خودیار در کشور وجود دارد که با احتساب حداقل ۲۰ نفر عضو در هر گروه، جمعیتی حدود یک میلیون نفر را در بر می‌گیرد. این درحالی است که با استناد به گزارش‌های وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و مرکز پژوهش‌های مجلس که میزان فقر در کشور را حدود ۳۰ درصد برآورد می‌کنند، تعداد افرادی که در چرخه فقر و ابعاد مختلف آن قرار دارند، بیش از ۲۲ میلیون نفر هستند [۱۰]. درحالی که در خوش‌بینانه‌ترین حالت، تنها یک میلیون نفر از طریق سازوکار تأمین مالی خرد در فرایند فقرزدایی قرار گرفته‌اند. همین مسئله نشان‌دهنده ضعف نظام بانکی و تأمین مالی کشور در استفاده از این ابزار برای فقرزدایی در سطح کلان است.

برای مقایسه بهتر، بد نیست نگاهی به وضعیت هند بیندازیم. این کشور با جمعیتی حدود ۱/۵ میلیارد نفر، طبق گزارش فقر جهانی سازمان ملل در سال ۲۰۲۴، حدود ۲۴۰ میلیون نفر فقیر چندبُعدی دارد. در عین حال و بر اساس گزارش‌های

زینب کبری (س)، طرح صندوق توسعه اشتغال، طرح حمایت از فارغ التحصیلان کشاورزی، طرح حمایت از زنان خانه‌دار، دختران دانشجو، طرح بانک‌پذیر کردن کودکان و... اشاره کرد.

صندوق کار آفرینی امید^۱

صندوق کار آفرینی امید که در ابتدا با عنوان صندوق مهر امام رضا(ع) شکل گرفت، از ادغام دو صندوق قرض الحسنه ازدواج جوانان و صندوق توسعه اشتغال روستایی به وجود آمد. این صندوق با دریافت مجوز از بانک مرکزی و تعریف مأموریت خود در تأمین مالی خرد و حمایت از کسب و کارهای خرد، به یکی از نهادهای تخصصی در این حوزه تبدیل شد. این صندوق با الهام از تجارب جهانی، مدل کسب و کار خود را مبتنی بر تجهیز منابع خرد، اعطای تسهیلات و خدمات خرد به‌ویژه با تمرکز بر حمایت از گروه‌های خودیار و صندوق‌های اعتباری خرد شکل داده است. صندوق کار آفرینی امید برنامه‌های ویژه‌ای را در حمایت از کسب و کارهای خرد در مناطق روستایی طراحی و پیاده‌سازی کرده است که از آن جمله می‌توان به طرح‌های یک روستا- یک محصول، روستای بدون بیکار، حمایت از صندوق‌های خرد محلی، روستای نوکن (با هدف انتقال فناوری‌های نوین به روستاها) و جشنواره کاربوم (با هدف حمایت از کسب و کارهای محلی) اشاره کرد. این طرح‌ها با هدف آگاه‌سازی، اعتمادسازی، معرفی ظرفیت‌های مناطق روستایی برای افزایش سرمایه‌گذاری در این بخش و ارتقای بهره‌وری در این حوزه طراحی و پیاده‌سازی شده‌اند.

بانک توسعه تعاون^۲

بانک توسعه تعاون در سال ۱۳۸۸ و طبق اصل ۴۴ قانون اساسی از صندوق تعاون به بانک تبدیل شد. این بانک دولتی که ماهیت توسعه‌ای دارد، با هدف حمایت از بخش تعاون تشکیل شده و الزاماً در پی کسب سود نیست. از آنجایی که بخش تعاون، اجتماعی‌ترین بخش اقتصادی کشور به لحاظ ساختار نهادی است، ماهیت بانکداری در بانک توسعه تعاون به بانکداری اجتماعی نزدیک است. هرچند به نظر می‌رسد این بانک برنامه‌ریزی منسجمی برای فعالیت در قالب یک بانک اجتماعی را ندارد، اما ظرفیت لازم در این خصوص را داراست. بانک توسعه تعاون، بانک عامل برنامه‌های اشتغال دولت بوده و فعالیت‌های آن در حوزه تأمین مالی خرد، بیشتر به پرداخت تسهیلات خرد محدود شده و مبتنی بر یک برنامه تأمین مالی خرد یا فراگیر نیست.

1. <https://www.karafariniomid.ir/fa/>

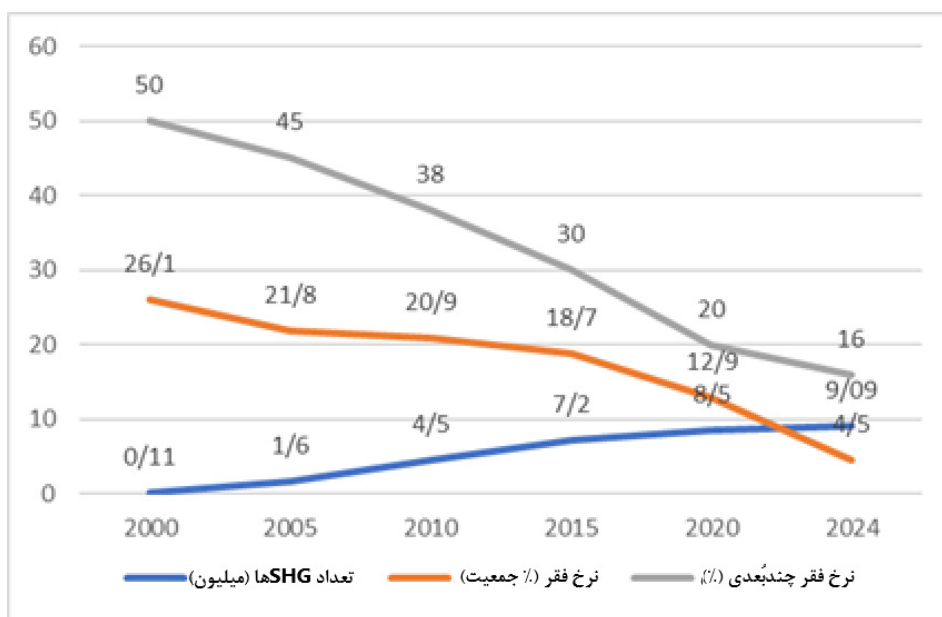
2. <https://ttbank.ir/>

3. <https://www.rqbank.ir/>

است. نمودار (۱) این روند فقر چند بُعدی و فقر درآمدی را در مقایسه با روند رشد گروه‌های خودیار در هند از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ نشان می‌دهد.

بنابراین می‌توان گفت به‌رغم تلاش‌های انجام‌شده در راستای پیاده‌سازی تأمین مالی خُرد در ایران، همچنان در کشور از این ظرفیت در مسیر فقرزدایی و ایجاد زمینه‌های مشارکت گروه‌های کم‌آمد و فقیر در رشد اقتصادی به درستی استفاده نمی‌شود.

سال ۲۰۲۴، بیش از ۹ میلیون گروه خودیار در هند وجود دارد که دربرگیرنده بیش از ۱۰۰ میلیون نفر است. نکته جالب توجه در طی ۲۵ سال اخیر، روند رو به تزاید گروه‌های خودیار و رو به کاهش نرخ فقر در هند بوده است [۱۱]. هرچند برای بررسی تأثیر شکل‌گیری گروه‌های خودیار و تأمین مالی خُرد بر فقرزدایی باید به پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه مراجعه کرد، اما همین روند نیز نشان‌دهنده ارتباط بین روش تأمین مالی خُرد و فقرزدایی

نمودار ۱: روند تغییرات نرخ فقر و شکل‌گیری گروه‌های خودیار در هند [۱۱]

۱. طراحی نظام بانکداری توسعه‌ای - اجتماعی با تأکید بر تأمین مالی خُرد و فراگیر

به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین دلایل عدم استفاده از ابزار تأمین مالی خُرد و فراگیر به عنوان یک ابزار کلیدی در سیاست‌های فقرزدا، ضعف دانش در این حوزه و فقدان یک الگوی مناسب در سطح ملی و کلان برای به کارگیری این ابزار است.

در برنامه هفتم پیشرفت کشور، موضوع شکل‌گیری بانک توسعه‌ای مطرح شده است. هر چند هدف از تأسیس بانک توسعه‌ای، سرمایه‌گذاری تخصصی در حوزه‌های کلان است، اما به نظر می‌رسد فرصتی مناسب برای آغاز فعالیت جدی در طراحی الگوی بانکداری توسعه‌ای - اجتماعی و طراحی چارچوب ملی برای تأمین مالی خُرد و فراگیر در کشور و افزایش مشارکت مردم در فعالیت‌های اقتصادی باشد بدون توجه به این مقوله، رفع فقر مطلق که از اهداف برنامه هفتم است، ناممکن خواهد بود.

پیشنهاد می‌شود سازمان‌های برنامه‌ریزی در این حوزه اعم از بانک مرکزی، وزارت امور اقتصادی و دارایی، سازمان برنامه و بودجه کشور و وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی با مشارکت متخصصان

پیشنهادهای سیاستی

استفاده از روش تأمین مالی خُرد و در شکل گسترده‌تر آن تأمین مالی فراگیر، در شرایط اقتصادی حال حاضر ایران یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. اقتصاد ایران متأثر از تحریم‌های اقتصادی بسیار آسیب‌پذیر شده و فقر در دهه اخیر گسترش و شدت یافته است. بیش از ۲ میلیون نفر بیکار و بیش از ۲ میلیون نفر جوان Neet در کشور وجود دارد. نرخ بیکاری جوانان بیش از ۲۰ درصد است و این نرخ برای زنان به بالای ۲۷ درصد می‌رسد. در عین حال، هزینه‌های اشتغال‌زایی در صنایع بزرگ بسیار بالا بوده و زمینه‌های اشتغال‌زایی در مقیاس خُرد و کوچک و در اتصال به صنایع بزرگ در بسیاری از زیربخش‌های اقتصادی کشور وجود دارد. تمام این موارد، ضرورت برنامه‌ریزی جدی برای حرکت به سمت تأمین مالی خُرد و فراگیر و بانکداری مبتنی بر این روش‌های تأمین مالی را ضروری می‌سازد. در ادامه به برخی توصیه‌های سیاستی در این حوزه پرداخته شده است.

۴-۱- طراحی نظام یکپارچه اندازه‌گیری، پایش فقر و سنجش اثربخشی تأمین مالی خُرد و فراگیر

یکی از چالش‌های اصلی نظام سیاست‌گذاری کشور، ضعف عملکردی در اندازه‌گیری و پایش فقر، بررسی اثربخشی سیاست‌های فقرزدا و نظارت بر عملکرد دستگاه‌های مجری سیاست‌ها و برنامه‌های فقرزداست. طراحی نظام پایش و ارزیابی مستمر سیاست‌های دولت در این زمینه و عملکرد مجریان سیاست‌ها، از مهم‌ترین اقدامات در افزایش اثربخشی اقدامات است. طراحی این نظام نیازمند کار کارشناسی دقیق است، لیکن ساختار سازمانی نهاد نظارتی می‌تواند در سازمان برنامه و بودجه و یا بانک مرکزی مستقر شود.

۵-۱- هدایت منابع مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها به سمت توانمندسازی اقتصادی از طریق تأمین مالی خُرد

همان‌طور که اشاره شد، یکی از چالش‌های مؤسسات غیردولتی فعال در حوزه تأمین مالی خُرد، چالش‌های مربوط به تأمین مالی است. چرا که فرایند توانمندسازی گروه‌های کم‌درآمد نیازمند منابع مالی است. یکی از ظرفیت‌های بالقوه در کشور که بعضاً در مسیرهای خیریه ناپایدار هزینه می‌شود، منابع مربوط به مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها است. تنظیم مقررات و مشوق‌هایی برای هدایت منابع مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و حتی منابع خیریه‌ها به سمت پروژه‌های فقرزدایی از کانال‌های تأمین مالی خُرد می‌تواند قدمی مهم در مسیر فقرزدایی باشد. در این راستا می‌توان زمینه راه‌اندازی صندوق‌های حمایتی مشترک مبتنی بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها برای امر فقرزدایی را مورد بررسی قرار داد.

و سایر سازمان‌های ذی‌ربط نسبت به طراحی این نظام در دل نظام بانکی کشور اقدام نمایند. در صورت ایجاد نظام بانکداری توسعه‌ای- اجتماعی توجه به موارد زیر ضروری است:

۲-۱- سازماندهی نظام تنظیم مقررات و بانکداری مرکزی با محوریت تأمین مالی خُرد و فراگیر

یکی از چالش‌های عمده در مسیر تأمین مالی خُرد و فراگیر و فعالیت‌های بانکداری توسعه - اجتماعی که متمرکز بر شمول یا فراگیری مالی است، فقدان یک نظام مقرراتی و بانکداری متمرکز متناسب با این شیوه تأمین مالی و بانکداری است. این شیوه تأمین مالی و بانکداری به دلیل نوع مشتریانی که دارد، نیازمند مقررات متفاوتی است. توانمندسازی مشتریان بخشی از فرایند تأمین مالی خُرد و فراگیر و بانکداری توسعه ای- اجتماعی است. لذا نمی‌توان با تمرکز بر مقررات جاری این شیوه تأمین مالی و بانکداری را پیاده‌سازی کرد. استفاده از تجارب سایر کشورها؛ عضویت بانک مرکزی در اتحادیه فراگیری مالی؛ در نظر گرفتن یک بخش در ساختار سازمانی بانک مرکزی به عنوان بخش فراگیری مالی؛ و بازنگری در مقررات بانکی به منظور حمایت از خدمات مالی خُرد و فراگیر، از جمله اقدامات ضروری است. لازم به ذکر است که اکثر بانک‌های مرکزی در کشورهای دنیا یک دپارتمان ویژه تأمین مالی فراگیر دارند و تنظیم مقررات، سیاست‌گذاری در این حوزه و نظارت بر عملکرد نهادهای مالی فعال در این حوزه را مدیریت می‌کنند.

۳-۱- سیاست‌گذاری‌های منسجم در مسیر تقویت نهادهای تأمین مالی خُرد و اتصال سیاست‌های فقرزدایی و تأمین مالی خُرد

هر چند طراحی یک الگوی ملی برای تأمین مالی خُرد پیش نیاز استفاده موثر از این ابزار است، اما هم‌زمان می‌توان اقداماتی انجام داد که اثربخشی این ابزار را افزایش دهد. از آنجایی که تأمین مالی خُرد و فراگیر در ترکیب با سیاست‌هایی نظیر سیاست‌های اشتغال و سیاست‌های حمایت اجتماعی می‌تواند در رفع فقر و افزایش مشارکت مردم در رشد اقتصادی مؤثر واقع شود، ضروری است تا سیاستگذاران به بررسی اقداماتی متمرکز بر به‌کارگیری تأمین مالی خُرد و فراگیر در کنار سایر سیاست‌ها به صورت بسته‌های سیاستی اقدام نمایند.

منابع:

- [1] Robinson MS. The microfinance revolution: sustainable finance for the poor. Vol. 1. Washington (DC): World Bank Publications; 2001. Available from: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13847>
- [۲] یونس م. بانکدار فقرا: داستان تأمین مالی خرد و مبارزه با فقر. فرهنگی ع، صالح‌آبادی ع، مترجمان. تهران: نشر نی؛ ۱۳۹۸.
- [3] Consultative Group to Assist the Poor (CGAP). Financial inclusion glossary [Internet]. Washington (DC): World Bank Group; 2023. Available from: <https://www.cgap.org/research/glossary>
- [4] World Bank. Finance for all? Policies and pitfalls in expanding access. Washington (DC): World Bank; 2008. Available from: <http://hdl.handle.net/10986/6905>
- [5] United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). Financing for development: progress and prospects. New York: United Nations; 2018.
- [6] Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Financial inclusion. In: OECD business and finance outlook 2020. Paris: OECD Publishing; 2020.
- [7] Ledgerwood J. The new microfinance handbook: a financial market system perspective. Washington (DC): World Bank Publications; 2013.
- [8] United Nations Development Programme (UNDP). Global Multidimensional Poverty Index 2023: unraveling deprivation bundles to leave no one behind [Internet]. New York: UNDP; 2023 [cited 2024 Apr 10]. Available from: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdp-document/2023mpireporten.pdf>
- [9] 60 Decibels. Microfinance Index 2024: market-level insights from 32,000+ microfinance clients [Internet]. Boston: 60 Decibels; 2024 [cited 2024 Apr 10]. Available from: <https://60decibels.com/impact-investing/microfinance-index/>
- [۱۰] مرکز آمار ایران. گزارش فقر چندبعدی و وضعیت فقر در ایران. ۱۴۰۲. بازیابی شده از <https://www.amar.org.ir/>
- [11] Forbes India [Internet]. Poverty rate in India [2024]: Trend over the years and causes. Available from: <https://www.forbesindia.com/article/explainers/poverty-rate-in-india/90117/1>